

УДК 343.33

І. М. РАЛЬЧЕНКО,*здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ*

ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕЗИС ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСІБ ТА УСТАНОВ, ЯКІ МАЮТЬ МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ

Розглянуто розвиток принципу посиленого захисту осіб, які представляють суб'єктів міжнародного права, з найдавніших часів і до новітнього періоду розвитку міжнародного права й національного кримінального законодавства. Встановлено зв'язки заборони вчинення злочинів проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, з інститутом гостинності та принципами права міжнародних зносин. Визначено періоди розвитку кримінального законодавства України, коли були здійснені спроби встановлення відповідальності за злочини проти осіб та установ, які мають міжнародний захист.

Ключові слова: злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист; кримінальна відповідальність; генезис; міжнародний правопорядок; дипломатична недоторканність; історія кримінального права.

Ralchenko, I.M. (2015), "On the issue about the genesis of liability for crimes against persons and institutions having international protection" ["Do pyannia pro henezys vidpovidalnosti za zlochyny proty osib ta ustanov, yaki maiut mizhnarodnyi zakhyst"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 93–97.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної України як суверенної, правової, демократичної держави неможливий без її активної участі у системі зовнішніх зв'язків з іншими суб'єктами міжнародного права. Особливо актуальними питання оптимізації такої діяльності стали в епоху всесвітньої економічної і політичної інтеграції, яка переростає у глобалізацію багатьох сфер життя держави й суспільства. У таких умовах набувають значення проблеми безперешкодного виконання своїх функцій представниками іноземних держав, емісарами міжнародних організацій, які перебувають у нашій країні, забезпечення безпеки осіб, котрі виконують дипломатичну й консульську місії.

Історія має чимало прикладів, коли ускладнення відносин між суб'єктами міжнародного права виникали внаслідок посягань на їх офіційних представників. Так, приводом для початку Першої світової війни став учинений 28 червня 1914 р. напад на спадкоємця престолу Австро-Угорської Імперії Франца Фердинанда Австрійського у столиці Боснії Сараєво [1, с. 648]. Іншим відомим прикладом зв'язку між порушенням права на міжнародний захист пе-

вних осіб та установ і станом міжнародного правопорядку є вчинений у м. Тегерані 4 листопада 1979 р. напад на посольство США, захоплення будівлі та персоналу установи. У відповідь на це президент країни Д. Картер наказав заморозити всі іранські активи у банках США та ввести ембарго на іранську нафту. Дипломатичні відносини цих держав були розірвані більш ніж на тридцять років [2]. Отже, міжнародні відносини та міждержавні зв'язки вимагають надійної охорони, що має забезпечуватись, зокрема, й кримінально-правовими засобами, основними з яких є встановлення і реалізація кримінальної відповідальності за посягання, які шкодять діяльності суб'єктів міжнародного права, посягаючи на їхніх представників.

Стан дослідження. У науці кримінального права України дослідженню відповідальності за злочини проти осіб та установ, які мають міжнародний захист, увага приділялася мало. Серед сучасних криміналістів цієї теми торкалися в своїх публікаціях незначна кількість авторів, серед яких М. Хавронюк, В. Киричко, О. Бахуринська, С. Мохончук, В. Миронова,

Т. Тертиченко, І. Доброход та ін. Однак поки що залишається не дослідженим питання генезису кримінально-правових засобів, що забезпечують захист діяльності офіційних представників суб'єктів міжнародного спілкування. Прогалина у наукових знаннях про злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, та про відповідальність за них негативно відображається на результативності досліджень соціально-правової зумовленості встановленої у ст. 444 Кримінального кодексу України заборони, на оцінці проблем і перспектив удосконалення кримінально-правових засобів охорони миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку. У зв'язку з цим **метою** цієї статті є вивчення генезису кримінальної відповідальності за злочини проти осіб та установ, які мають міжнародний захист.

Виклад основного матеріалу. Положення, покликані регулювати становище і діяльність представників держав у офіційних зносинах між останніми, які було розроблено з метою захисту прав та законних інтересів цих осіб, існують із глибокої давнини [3, с. 91]. Давно відомим у міжнародному праві є і принцип посиленої правової охорони деяких осіб (їх життя, здоров'я, особистої недоторканності, житла, майна) під час перебування на території іншої країни. Генетично він має певні зв'язки з давнім інститутом гостинності, який поширювався й на сферу міжнародного спілкування. Серед засобів забезпечення гостинності передбачалось, зокрема, що будинок, де зупинявся іноземець, є священним, його не можна було руйнувати навіть під час військових дій або політичних чвар [4, с. 51–52].

Найбільший вплив на становлення спеціальних заборон щодо посягань на функціонерів сфери міжнародно-правових відносин здійснили положення, розроблені для забезпечення дипломатичної діяльності. Як зазначає А. В. Панов, «дипломатія була донором для формування статусу «недоторканих осіб» всередині держави (депутатів, суддів тощо), оскільки відбувалося використання частини набору імунітетів саме дипломатів, а також механізмів їх застосування» [5, с. 20]. Продовжуючи цю думку, можна стверджувати, що традиції та звичаї, які розроблялись для забезпечення представницької діяльності («посольське право» [6, с. 6–7]), зумовили виникнення правового феномена міжнародно визнаної недоторканності певних осіб і установ (міжнародного захисту). З часом «посольська недоторканність», посольські привілеї та імунітети трансформувались у сукупність привілеїв та імунітетів не

лише дипломатичних агентів держав, а й глав і членів урядів суб'єктів міжнародного права, членів парламентів, глав і членів постійних представництв при міжнародних організаціях, міжнародних посадових осіб, глав і членів делегацій на зустрічах та конференціях, в імунітет консульського представника, військових підрозділів і командирів підрозділів, які перебувають за кордоном та виконують офіційну місію держави [6, с. 77]. Тому вивчення генезису кримінально-правових заборон, що містить ст. 444 КК, доцільно здійснювати з урахуванням історії «посольського права», що на початку XX ст. розвинулось у дипломатичне право, а згодом – в інші відносно самостійні окремі підгалузі міжнародного права (консульське право, право спеціальних місій, дипломатичне право міжнародних організацій), які в сукупності утворили право зовнішніх відносин [7, с. 191–213].

Ще у давні часи у зовнішньополітичній діяльності існував принцип недоторканності офіційного представника іноземної держави, щоправда, він не був загальновизнаним. Наприклад, у Стародавньому Єгипті у випадках дипломатичних і військових ускладнень посланники могли бути узяті в заручники або навіть убиті [8, с. 18]. Уже у III ст. до н. е. в еллінських державах неухильно дотримувались зобов'язання забезпечувати недоторканність особам, які виконують дипломатичні функції (керівникам інших держав, професійним дипломатам) [9, с. 51–52]. У Законах Ману (II ст. до н. е. – II ст. н. е.) проголошено, що посол і приміщення посольства перебувають під заступництвом божества, а той, хто піднімає на них руку, слідує до загибелі й знищення [6, с. 5; 10, с. 36; 11, с. 238]. У Стародавньому Римі безумовно визнавався принцип недоторканності послів, який був обґрунтований ще Цицероном [12, с. 14]. Саме тут вперше з'явилося юридичне поняття священного характеру посольства (*jus et sacra legationis*) [13, с. 5]. Вважалося, що посли перебувають під охороною богів.

Як видно з викладеного, генетично положення, які сьогодні перетворились на міжнародно-правові стандарти, що зобов'язують національні органи влади забезпечувати посилену охорону певних представників суб'єктів міжнародного права, пов'язані з давно відомими міжнародно-правовими та політичними принципами. Водночас спроби забезпечення охорони посольської недоторканності засобами кримінального права мають не настільки давню історію. Так, в Україні вперше відповідні положення з'явилися у пам'ятці права часів Гетьманщини –

«Правах, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.). Підставам кримінальної відповідальності за злочини, вчинені проти послів, було відведено окремий пункт артикула 12 глави 3 «О высочайшей чести и власти монаршей». Злочинними було визнано насильницьке затримання послів, які слідували від монарха чи до нього (незалежно від того, дружню чи ворожу державу вони презентували), поєднане з обезчещенням, пораненням чи убивством цих осіб. Такі посягання карались смертю [14, с. 56].

Ідеї криміналізації посягань на представників суб'єктів міжнародного права знайшли подальший розвиток під час спроби впровадити інститут злочинів проти міжнародного права, яка була здійснена Катериною II у ході модернізації імперського законодавства у 1770–1790 рр. Для цього, зокрема, було здійснено рецепцію ідей англійського юриста і політика У. Блекстоуна, які були викладені ним у трактаті «Коментарі на англійські закони». Порушення дипломатичної недоторканності У. Блекстоун зараховував до зазіхань на міжнародне право (право націй). Такий злочин він розглядав з позицій вилучення послів іноземних держав, службовців їх посольств (а також членів їх сімей та пошти) зі сфери дії місцевого законодавства: під загрозою покарання резидентам країни заборонялося позиватися, ініціювати процеси, клопотати проти представників дипломатичного корпусу. У проекті Кримінального уложення, створення якого контролювала згадана представниця російської монархії, на перше місце серед злочинів проти всенародного (міжнародного) права було поставлене саме «порушення посольських переваг». При цьому йшлося не лише про судовий імунітет послів, а й про визнання їх та їхньої пошти особливими об'єктами (або, точніше сказати, спеціальними потерпілими), посягання на які переслідуються окремо, а не за нормами, що застосовуються у випадку аналогічного посягання на громадян країни. Як злочинне «порушення посольських переваг» передбачались «кримінальні злочини особисті або в помешканні, учинення безчестя або кривди» [15, с. 94–95].

Зазначені ідеї подальшому тривалий час не знаходили реалізації у позитивному праві. Так, імперське Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. [16] не містило будь-яких норм щодо відповідальності за дії, спрямовані проти інтересів осіб (або установ), які мають міжнародний захист. Законодавче забезпечення їх кримінально-правової охорони було здійснене лише на початку XX ст. В Кримінальному уложенні 1903 р. (далі – Уложення)

вони були згадані як спеціальний вид потерпілого. Було передбачено кримінальну відповідальність за вбивство глави іноземної держави (ст. 456 Уложення), заподіяння цій особі тілесного ушкодження (ст. 472), нанесення їй удару чи іншого насильства, що порушує тілесну недоторканність (ст. 475). Крім цього, Уложення встановлювало (ст. 478) покарання за насильство (удари, інше порушення тілесної недоторканності), вчинене стосовно іноземного посла, посланника, повіреного у справах, а також стосовно іншого дипломатичного агента (у цьому випадку обов'язковою ознакою складу злочину передбачався намір виказати неповагу до уряду, який представляв потерпілий). Також існували й норми щодо покарання винного в образах глави іноземної держави (ст. 534), іноземного посла, посланника чи повіреного (ст. 535) та іншого дипломатичного агента з метою виявити неповагу до його уряду [17, с. 91, 94, 95, 106].

У вітчизняному кримінальному законодавстві 20–60-х рр. XX ст. не міститься згадок про будь-які елементи забезпечення кримінально-правової охорони осіб (установ), які мають міжнародний захист, що можна пояснити політикою самоізоляції радянської держави, характерною для тогочасної доби її розвитку. Лише у КК УРСР 1960 р. з'являється окрема норма (ст. 59), що передбачала відповідальність за посягання на життя представника іноземної держави, вчинене з метою спричинити міжнародні ускладнення [18]. Такий стан речей свідчив про ігнорування державою міжнародно-правової практики. Так, ще у 1973 р. було укладено універсальну міжнародну Конвенцію про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів. Її держави-учасниці визнали злочинами умисне вчинення вбивства, викрадення та інший напад проти особистості чи свободи особи, яка користується міжнародним захистом; насильницький напад на офіційне приміщення, житлове приміщення або транспортні засоби особи, яка користується міжнародним захистом, що може погрожувати особистості чи її свободі; загрозу будь-якого нападу; спробу будь-якого нападу; дії як співучасника будь-якого такого нападу [19, ч. 1 ст. 2].

Відносно завершеного вигляду інститут кримінальної відповідальності за злочини проти осіб та установ, які мають міжнародний захист, набув у вітчизняному законодавстві лише у 2001 р., коли в новому КК України були криміналізовані, крім вже відомого посягання на життя осіб, які мають міжнародний захист (ст. 443 КК), ще й такі діяння, як напад

на службові або житлові приміщення таких осіб, викрадення їх або позбавлення волі з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень (ч. 1 ст. 444 КК), погрози вчинення таких дій (ч. 2 ст. 444 КК) [20].

Підводячи підсумки викладеного дослідження, можна стверджувати, що положення ст. 444 КК України, що криміналізували групу посягань проти осіб та установ, які мають міжнародний захист, генетично пов'язані з відомими тисячоліття тому принципами посилено-

го захисту дипломатичних агентів та інших представників суб'єктів міжнародного права. Тому історичні передумови заборони подібних посягань сформувались ще до початку нової доби. Водночас норма ст. 444 КК України є новелою вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність, адже до її створення подібних заборон фактично не існувало. Ця обставина вказує на необхідність подальшого осмислення соціально-правової зумовленості введення цього припису, оцінки його юридикотехнічної досконалості та розробки рекомендацій щодо його застосування.

Список використаних джерел

1. Дэвис Н. История Европы / Норман Дэвис ; пер. с англ. Т. Б. Менской. – М. : АСТ ; Транзиткнига, 2005. – 943 с.
2. Захват посольства США в Тегеране 4 ноября 1979 года. Справка // РИА Новости [Електронний ресурс] / МИА «Россия сегодня». – 04.11.2009. – Режим доступу: <http://ria.ru/world/20091104/191810271.htm>.
3. Курс международного права : в 7 т. – М. : Наука, 1990. – Т. 4. Отрасли международного права. – 272 с.
4. Колосовская Ю. К. Гостеприимство как право народов Древнего Рима / Ю. К. Колосовская // Закон и обычай гостеприимства в античном мире : докл. конф. / Рос. акад. наук, Ин-т всеобщ. истории ; Рос. ассоц. антиковедов. – М. : ИВИ РАН, 1999. – С. 49–58.
5. Панов А. В. Дипломатична і консульська служба : навч. посіб. / А. В. Панов. – Ужгород : Ліра, 2010. – 112 с.
6. Блищенко И. П. Дипломатическое право : учеб. пособие / И. П. Блищенко. – М. : Высш. шк., 1990. – 287 с.
7. Міжнародне публічне право : підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич та ін ; ред.: В. М. Репецький ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – 2-ге вид., стер. – Київ : Знання, 2012. – 437 с.
8. Баскин Ю. Я. История международного права / Ю. Я. Баскин, Д. И. Фельдман. – М. : Междунар. отношения, 1990. – 205 с.
9. Жигунин В. Д. Международные отношения эллинистических государств в 280–220 гг. до н. э. / В. Д. Жигунин. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1980. – 192 с.
10. Теліпка В. Е. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / В. Е. Теліпка, А. С. Овчаренко ; за заг. ред. Теліпка В. Е. – Київ : Центр учб. літ., 2010. – 608 с.
11. Законы Ману. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 496 с.
12. Антонович М. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / М. Антонович. – Київ : Видав. дім «KM Academia», 2003. – 308 с.
13. Искевич И. С. Дипломатическое и консульское право : учеб. пособие / И. С. Искевич, А. В. Подольский. – Тамбов : Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2014. – 136 с.
14. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1997. – 549 с.
15. Бабкова Г. О. Международное право в уголовно-правовой доктрине Екатерины II / Г. О. Бабкова // Новый исторический вестник. – 2005. – № 14. – С. 91–100.
16. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб. : Тип. Второго Отдѣлення Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1845. – 898 с. – XVII с.
17. Уголовное уложение : Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. – СПб. : Сенат. Тип., 1903. – 144 с.
18. Кримінальний кодекс України : від 28 груд. 1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>.
19. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів : від 14 груд. 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_389.
20. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

Надійшла до редколегії 07.10.2015

РАЛЬЧЕНКО И. Н. К ВОПРОСУ О ГЕНЕЗИСЕ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ЛИЦ И УЧРЕЖДЕНИЙ, ИМЕЮЩИХ МЕЖДУНАРОДНУЮ ЗАЩИТУ

Рассмотрено развитие принципа усиленной защиты лиц, представляющих субъектов международного права, с древнейших времён и до новейшего периода развития международного права и национального уголовного законодательства. Установлены связи запрета совершения преступлений против лиц и учреждений, имеющих международную защиту, с институтом

гостеприимства и принципами права международных отношений. Определены периоды развития уголовного законодательства Украины, когда были предприняты попытки установления ответственности за преступления против лиц и учреждений, имеющих международную защиту.

Ключевые слова: преступления против лиц и учреждений, имеющих международную защиту; уголовная ответственность; генезис; международный правопорядок; дипломатическая неприкосновенность; история уголовного права.

RALCHENKO I. M. ON THE ISSUE ABOUT THE GENESIS OF LIABILITY FOR CRIMES AGAINST PERSONS AND INSTITUTIONS HAVING INTERNATIONAL PROTECTION

The relevance of the topic is determined by the need to continue developing mechanisms of protection by means of national (domestic) criminal law, international rule of law and persons who represent the subjects of international law.

The article's objective is to study the genesis of criminal liability for crimes against persons and institutions that have international protection. The work is made by using historical, historical and legal methods and system and structural approach.

The development of the principle of enhanced protection of persons who represent the subjects of international law is considered from ancient times to the modern period of development of international law and national criminal legislation. Relations of prohibition of committing crimes against persons and institutions that have international protection with the institution of hospitality, as well as with the principles of law of international relations are established. It is noted that the greatest influence on the formation of special prohibitions on the attacks on functionaries in the field of international and legal relations have committed principles developed to ensure diplomatic activity. Provisions of monuments of domestic law, criminal and legal acts that were in force in the period from the XVIII to XXI century have been analyzed. The stages of the development of criminal legislation of Ukraine are defined, when there were attempt to establish liability for the crimes against persons and institutions that have international protection. Conducted analysis allowed to state that the provisions of the Art. 444 of the Criminal Code of Ukraine is a legal novelty that requires further research.

Keywords: crimes against persons and institutions that have international protection; criminal liability; genesis; international rule of law; diplomatic immunity; history of criminal law.
